

HACB

(الحجب)

Bir mirasçının,
ölen kimseye kendisinden daha yakın
mirasçı bulunması sebebiyle
miras hakkından mahrum olmasını
ifade eden terim.

Hacb (hicâb) sözlükte "örtmek, engel olmak" anlamına gelir. İsim olarak hicâb (örtü, engel) kelimesinin Kur'an'da muhtelif âyetlerde yer almasına karşılık hacb, yalnız aşıptan nakledilen bazı haberlerde çeşitli fiil kalıplarıyla ve terim anlamında geçmektedir (Buhârî, "Ferâ'iz", 7; Dârimî, "Ferâ'iz", 9, 29, 41). Ölen kimseye yakın hısımlığı mirasçılık sebebi kabul eden hukuk sistemlerinde uzak hısımların yakın hısımlar tarafından mirastan mahrum bırakılması sistemin mantığı gereğidir. Bu husus İslâm miras hukukunda da kısmen mevcut olmakla birlikte ölenin birinci dereceden yakınları olan çocukları, eşi, annesi ve babası hiçbir zaman mirastan bütünüyle mahrum bırakılmaz.

İslâm miras hukukunda mirasçılar, muayyen pay sahipleriyle (ashâbü'l-ferâiz*) bunlar paylarını aldıktan sonra kalan kısmı alan fûrû, usul ve usulün fûrû şeklindeki yakın kan hısımları (asabe*) olmak üzere iki kategoriye ayrılır. Muayyen pay sahibi olan mirasçıların, ölen kimseye kendilerinden daha yakın bir hısmın bulunması durumunda ya miras payları azalır veya tamamen mirastan mahrum kalırlar. Mirasçının mirastaki payının azalmasına hacb-i noksân, mirastan tamamen mahrum olmasına da hacb-i hırmân denilir. Asabe sınıfına giren mirasçılar ise ölene kendilerinden daha yakın bir asabenin bulunması durumunda mirastan bütünüyle mahrum kalırlar. Bu grubun mirasçılığında usul, ashâbü'l-ferâizden artan kısmın belirli bir sıra içinde ölene en yakın mirasçılara kalması olduğundan daha yakın bir asabenin bulunması durumunda diğerleri hacb-i hırmân ile mahrum olurlar. Baba ve babanın babası olan dede bu kuralın dışında kalır. Baba, hem asabe hem de ashâbü'l-ferâiz sınıfına girdiğinden ölenin mirasçıları arasında oğul veya oğul oğlunun bulunması sebebiyle asabelik sıfatını kaybettiğinde de ashâbü'l-ferâiz sıfatıyla bütünüyle mirastan mahrum kalmaz ve aldığı bir hisse alır (en-Nisâ 4/11).

İslâm miras hukuku sisteminde ölenin evlâdı, eşi ve ebeveyni onun en yakınları sayıldığından bunlarla arasına daha ya-

kın bir hısmın girmesi düşünülemez; bu sebeple de bunlar için hacb-i hırmân söz konusu olmayıp ancak hacb-i noksândan söz edilebilir. Meselâ ölenin kızları onun birinci dereceden kan hısmı (ölene en yakın mirasçı) olduklarından bunların payları daha yakın mirasçı bulunması sebebiyle azalmaz. Ancak kızların iki ve daha fazla olması durumunda hisselerine düşen pay bölüşüm sebebiyle azalır. Buna göre ölenin bir kızı, anne veya babasından kalan malın yarısını aldığı halde iki veya daha fazla kız üçte iki hisseyi paylaşır. Böylece tek kızın payı başka kızların bulunmasından dolayı azalmış olur (en-Nisâ 4/11). Yine ölenin oğlu ile birlikte mirasçı oldukları takdirde oğul iki hisse alırken kızlar birer hisse alırlar (en-Nisâ 4/11). Ölenin evlâdı yoksa karısı terekenin dörtte birini alırken evlâdının bulunması halinde hissesi sekizde bire düşer. Bunun gibi kadın öldüğünde eğer evlâdı yoksa kocası terekenin yarısını, evlâdı varsa dörtte birini alır (en-Nisâ 4/11). Ölenin evlâdı bulunmuyorsa annesi terekenin üçte birini, babası da kalanı alırken ölenin evlâdı varsa anne ve baba altıda birer pay alırlar (en-Nisâ 4/11). Bununla birlikte aynı seviyedeki mirasçıların, meselâ evlâdın birden fazla olması durumunda bu sınıfta yer alan mirasçılardan her birine düşen payın azalması tabii bir sonuç olup hacb kavramının dışında mütalaa edilirken ölenin evlâdının bulunması sebebiyle eşinin ve ebeveyninin miras paylarının azalması hacb-i noksân olarak nitelendirilir. Çünkü evlât, her ne kadar grupları farklı olsa da eşe ve ebeveyne göre ölene daha yakın sayılmış ve bundan dolayı diğerlerinin payında azaltmaya gidilmiştir.

Ashâbü'l-ferâiz sınıfından ölene nisbeten uzak olan oğul kızı, öz ve baba bir kız kardeşler, anne bir kız ve erkek kardeşler, dede ve nineler duruma göre kısmen veya tamamen mirastan mahrum olabilirler. Meselâ bir oğul kızı, ölenin kızı bulunmadığı takdirde malın yarısını alırken bir kızla ancak altıda bir hisse alabilir. İki veya daha fazla kız bulunduğu takdirde mirastan bütünüyle mahrum olur. Bu husus hadislerle sabittir (Buhârî, "Ferâ'iz", 8, 12; Tirmizî, "Ferâ'iz", 4; İbn Mâce, "Ferâ'iz", 2). Aynı durum, öz kız kardeşlerle beraber bulunan baba bir kız kardeşler için de söz konusudur. Öz kız kardeşin yanında baba bir kız kardeşin durumu kızla birlikte bulunan oğul kızına kıyas edilmiştir. Ölenin evlâdı bulunmadığı takdirde anne bir kardeş tek ise altıda bir

hisse alır; birden fazla olurlarsa üçte bir hisseyi paylaşırlar. Ölenin evlâdı varsa anne bir kardeşler mirastan bütünüyle mahrum olurlar (en-Nisâ 4/12). Ölenin dedesi babasına, ninesi de annesine kıyas edildiğinden ölenin evlâdı yoksa ninesi üçte bir hisse alırken kalanı dedesi alır. Ölenin evlâdı bulunduğu takdirde dede ve nine-nin hisseleri altıda bire düşer. Eğer ölenin babası varsa dedesi, annesi varsa ninesi mirastan bütünüyle mahrum olur.

Muayyen pay sahipleri paylarını aldıktan sonra kalan kısmı alma durumunda bulunan mirasçılar (asabe), esas itibariyle belirli bir pay sahibi olmadıklarından ölene kendilerinden daha yakın bir asabe bulunmadığı takdirde kalanı alırlar, aksi halde mirastan bütünüyle mahrum olurlar. Diğer bir ifadeyle asabeler için hacb-i noksân söz konusu olmaz; ya mirasçı olur, kalanı alırlar, ya da daha yakın asabe tarafından hacb-i hırmân ile mirastan bütünüyle mahrum edilirler. Oğullar için Kur'an'da muayyen bir pay belirtilmemiş olması oğulun (en-Nisâ 4/11), ölenin evlâdı bulunmadığı takdirde annenin üçte bir hisse alacağı belirtildiği halde babanın hissesinin belirtilmemiş olması da babanın (en-Nisâ 4/11) asabe olarak kalanı alacağını ifade etmektedir. Diğer taraftan hadiste, "Pay sahiplerine paylarını veriniz. Kalan miktar ölene en yakın erkek hısma aittir" (Buhârî, "Ferâ'iz", 5, 7, 9, 11; Müslim, "Ferâ'iz", 2, 3, 4; İbn Mâce, "Ferâ'iz", 10; Ebû Dâvûd, "Ferâ'iz", 7) denilmesi, asabeler için ya mirasçı olup kalanı alma veya daha yakın bir asabe bulunduğu takdirde mirastan bütünüyle mahrum olma sonucunu doğurmaktadır.

Zeydiyye mezhebi dışında kalan Şîa mezhepleri asabe müessesesini kabul etmezler. Bu sebeple ölenin kardeşi, amcası veya amca çocuklarının mirasçı olabilmesi için ölenin kız evlâdı dahi olmamalıdır. Eğer ölenin kızı varsa erkek kardeşleri, kardeş çocukları, amcaları ve amca çocukları asabe olarak mirastan pay almaz. Bu durumda kız önce muayyen payını alır, kalanı da red suretiyle (kalan kısmı alacak mirasçı bulunmadığı gerekçesiyle) ayrıca alır.

Zevî'l-erhâmın mirasçılığını kabul eden fakihlere ve hukuk ekollerine göre bu grup da kendi içinde asabede olduğu gibi ölene yakınlık derecesine göre birtakım sınıflara ayrılır ve daha yakındaki bir mirasçı diğerini mirastan mahrum bırakır. Meselâ kızın kızı varken oğulun kızının kızı mirasçı olamaz (bk. ZEVÎ'İ-ERHÂM).

BİBLİYOGRAFYA :

Dârimî, "Ferâ'iz", 9, 29, 41; Buhârî, "Ferâ'iz", 5, 7, 8, 9, 11, 12; Müslim, "Ferâ'iz", 2, 3, 4; İbn Mâce, "Ferâ'iz", 2, 10; Ebû Dâvûd, "Ferâ'iz", 7; Tirmizî, "Ferâ'iz", 4; Küleynî, *el-Uşûl mine'l-Kâfî*, Tahran 1391/1972, VII, 96; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *Tehzîbü'l-aḥkâm*, Tahran 1390, IX, 274; Cürçânî, *Şerḥu'l-Ferâ'izi's-Sirâciyye*, İstanbul 1322; Abdürrahîm Kîşkî, *el-Mirâsü'l-mukârin*, Kahire 1380/1961; M. Cevâd Mağniye, *Fıkhü'l-İmâm Ca'fer es-Sâdık*, Beyrut 1966, VI, 221; Ebû'l-Yakzân Atiyye el-Cübûrî, *Hükümü'l-mirâs fi's-şer'ati'l-İslâmiyye*, Bağdad 1969, s. 153-159; Bilmen, *Kamus*, V, 207-406; Ali Himmet Berkî, *İslâm Hukukunda Ferâiz ve İntikal* (s. nşr. İrfan Yücel), Ankara 1986, s. 138-142; Karaman, *İslâm Hukuku*, I, 385-438; Hamza Aktan, *Mukayeseli İslâm Miras Hukuku*, İstanbul 1991, s. 106, 152, 153, 173, 174; Muhammed Ebû Zehre, *Aḥkâmü't-terikât ve'l-mevârîs*, Kahire, ts. (Dârü'l-Fikri'l-Arabî).

HAMZA AKTAN

HACCÂC b. ERTÂT

(حجاج بن أرتاة)

Ebû Ertât Haccâc b. Ertât
b. Sevr en-Nehaî
(ö. 145/762)

Basra ve Kûfe kadısı, muhaddis.

Enes b. Mâlik gibi bazı sahâbîler hayat-ta iken doğdu; ancak onlarla görüşemediği için tebeu't-tâbiinden sayıldı. Küçük yaşta fıkıh öğrendiği ve iyi yetiştirdiği için on altı, bazı rivayetlere göre ise yirmi altı yaşlarında Kûfe'de fetva vermeye başladı. "Büyük fakih", "İrak müftüsü" gibi unvanlarla anıldı. Kabiliyeti ve zekâsı sebebiyle Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Man-sûr onu yanına aldı. Hendese de bilen Haccâc, Bağdat şehrinin kuruluşu ve ulucaminin inşasında mimar olarak görev aldı. Daha sonra Mansûr kendisini Basra kadılığına getirdi. Abbâsîler döneminin ilk Basra kadısının Haccâc olduğu söylenir. Bazı kaynaklarda Haccâc'ın Kûfe'de de kadılık yaptığı ve orada Ömer b. Abdülazîz'in oğlu Abdullah'ın zabıt kâtipliğini ifa ettiği kaydedilmektedir.

Haccâc önceleri maddî sıkıntı çekmiş, yıllarca câriyesinin dokuduğu şeyleri satıp geçimini sağlamıştır. Ebû Ca'fer el-Man-sûr'un kendisine sahip çıkmasından sonra hayatı değişmiş, iddia edildiğine göre Halife Mansûr'un onu oğlu Mehdî ile birlikte gönderdiği Horasan'dan kırk deve yükü eşya ve yetmiş köle ile dönmüştür. Asmaî, Basra kadıları içinde ilk defa onun rüşvet aldığını ileri sürmüştür. Kibar, güzel giyinmeyi seven, tartışma yapılan topluluklardan uzak duran Haccâc b. Ertât aşırı derecede gururluydu. Muhtemelen asil bir aileye mensup olması, genç yaşta

fetva vermeye başlaması sebebiyle kendini çok beğenirdi. Bulunduğu meclislerde kendisine saygı gösterilmesini ister, katıldığı toplantıların tabii başkanı olurdu. Bu büyüklük duygusu onu toplumdan, özellikle de camiden ve cemaatten uzaklaştırmıştır. Halkla birlikte bulunmamak için cuma namazına dahi gitmediği, "Cemaatle namaz kılmayı terketmedikçe kişi ahlâkî olgunluğa ulaşamaz" dediği nakledilmiştir. Fakirlere selâm vermeyi bile doğru bulmayan Haccâc'ın sonraları bu davranışlarından dolayı pişmanlık duyduğu belirtilmektedir.

Bu gururuna rağmen Haccâc iyi bir âlim, ilim adamlarının kendisinden övgüyle söz ettiği bir muhaddisti. Atiyye el-Avfi, Atâ b. Ebû Rebâh, Nâfi', Amr b. Dînâr ve Şa'bî gibi âlimlerden hadis rivayet etmiş, hocalarından Mansûr b. Mu'temir, akranlarından İbn İshak ve Şu'be b. Haccâc başta olmak üzere Süfyân es-Sevrî, Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, Hammâdeyn (Hammâd b. Zeyd ile Hammâd b. Seleme), Abdullah b. Mübârek ve diğerleri kendisinden rivayette bulunmuşlardır. Şu'be b. Haccâc hadis öğrenmek isteyenlerin ona gitmesini tavsiye etmiş, Süfyân es-Sevrî kafasındaki bilgilere onun kadar sahip olan başka bir âlim görmediğini söylemiş, Hammâd b. Zeyd ise onu hadiste Süfyân es-Sevrî'den daha üstün tutmuştur. Ahmed b. Hanbel, Bezzâr ve Hatîb el-Bağdâdî gibi âlimler Haccâc'ı hadis hâfızı kabul ettikleri gibi İbn Ebû Necîh Kûfe âlimleri içerisinde onun gibisinin bulunmadığını, Atâ b. Ebû Rebâh da onun ilimde Kûfe gençlerinin efendisi olduğunu söylemiştir. Devrinde pek çok kişi ondan faydalanmak için Kûfe Mescidi'nde ve evinde düzenlediği ilim meclislerine katılmış, talebeleri sorularına cevap alabilmek için kapısının önünde bazan sabahlara kadar beklemişlerdir.

Haccâc'ın hadislerin yazılmasına karşı çıktığı, talebelerine hadis yazanlardan uzak durmalarını öğütlediği, derslerinde hadis yazanları ikaz ettiği, hatta meclisinden çıkardığı söylenmektedir. Ona göre hadis yazarken her an hata yapılması, meselâ Ömer yerine Amr yazılması mümkündür.

Haccâc b. Ertât'ın hadis ilmindeki üstünlüğüne rağmen tedlîs* yaptığı ve meselâ zayıf, hatta metrûk olarak bilinen Muhammed b. Ubeydullah el-Arzemî'den duyduğu hadisleri Amr b. Şuayb'dan naklettiği, Mücâhid ve İbn Şihâb ez-Zührî ile karşılaşmadığı halde onlardan rivayette bulunduğu bilinmektedir. Kendilerinden

hiç hadis duymadığı İkrime, Mekhûl, İbrâhîm en-Nehaî, Zührî, Yahyâ b. Ebû Kesîr, Hişâm b. Urve gibi kişilerden hadis nakletmiş, tedlîs yoluyla hadislerini rivayet ettiği muhaddislerin sayısının on yedi olduğunu kendisi söylemiştir. "Sen bana bir kimseden hadis nakletmişsen bu hadisi o kişiden bizzat nakletmekte bir mahzur görmem" dediği nakledilmektedir. Bu sebeple İbnü'l-Mübârek, Yahyâ el-Kattân, Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel ve Nesâî başta olmak üzere kendisinden övgüyle bahseden âlimler de onu müdelis olarak nitelendirmişler ve hadislerini ihtiyatla karşılamışlardır. Ebû Hâtîm er-Râzî ve İbn Huzeyme, Haccâc'ın "hadde-senâ" ve "ahberenâ" gibi hadisi bizzat kendisinin duyduğunu gösteren lafızları kullanarak rivayet ettiği hadislere güvenebileceğini, böyle olmayan rivayetlerinin delil olarak kullanılamayacağını söylemişlerdir. Haccâc'ın rivayetleri konusunda daha ağır ithamlar da yapılmış, onun çok hata yaptığı, lafızları değiştirdiği, hadise aslında bulunmayan sözler ilâve ettiği, hâfızasının zayıf olduğu ileri sürülmüş, Ahmed b. Hanbel'in, onun neredeyse ilâvesiz bir tek hadisi bile bulunmadığını söylediği rivayet edilmiştir. Bu ithamları dikkate alan İbn Sa'd, İbn Maîn, Nesâî ve Hatîb el-Bağdâdî Haccâc'ı zayıf sayarken Ahmed b. Hanbel, Dârekutnî gibi âlimler de onun rivayetlerinin delil olmayacağını ileri sürmüşlerdir. İbnü'l-Medîni ve Yahyâ b. Saîd el-Kattân Haccâc'dan bir tek hadis bile yazmamış, Zâide b. Kudâme'nin onun hadislerinin terkedilmesi kanaatinde olduğu rivayet edilmiştir. Ancak İbnü'l-Mübârek, İbn Mehdî, İbn Maîn ve Ahmed b. Hanbel'in de aynı kanaatte olduğuna dair rivayeti Zehebî aşırı bulmuş ve âlimler hakkında daha ölçülü olmak gerektiğini belirtmiştir. İbn Adî de Haccâc'ın müdelis olduğunu, hadiste bazan hata yaptığını, fakat hiçbir zaman yalan rivayette bulunmadığını, Yahyâ b. Saîd el-Kattân'dan başka hiç kimsenin onun hadislerini terketmediğini söylemiştir.

600 kadar hadis rivayeti bulunan Haccâc'ın hadislerine Buhârî dışındaki *Kütüb-i Sitte* müellifleri itimat etmiş, Buhârî ise onu zayıf sayarak kendisinden hadis nakletmemiştir. Ancak İbn Hacer, kendi elinde bulunan *Şaḥîḥ-i Buhârî* nüshasının "İtk" bölümünde onun bir hadisinin "muallak" olarak nakledildiğini belirtmiştir. Müslim ise Haccâc'ın rivayetlerini bazı hadisleri desteklemek üzere "mütâbî" ve "şâhid" olarak zikretmiştir. Dârimî ile İbn Hibbân da Haccâc'ın hadis-